

СВАТОВСТВОТО В СТАРОБЪЛГАРСКОТО ПРАВО (ПО ЗАКОНА ЗА СЪДЕНЕ НА ХОРАТА И СЛАВЯНСКАТА ЕКЛОГА)

Мария Иванова

MATCHING IN THE OLD BULGARIAN LAW (ON THE LAW FOR JUDGING PEOPLE AND THE SLAVIC ECLOGUE)

Maria Ivanova

Abstract: *The article examines the changes that occurred in the relative institution of matchmaking after the conversion of the Bulgarians. The analysis is built based on the old Bulgarian legal monuments Law on judging people and the Slavic Eclogue. Ethnographic data from the 19th century, which also document both changes and preserved older elements in the kinship system of matchmaking, are cited as evidentiary material.*

Keywords: *matchmaking, old Bulgarian law, paganism, conversion, marriage prohibitions, kinship system.*

За етнолозите старобългарските правни паметници са ценен извор за изучаването на традиционните родствени институции. Те съдържат сведения за държавните и църковните разпоредби след Покръстването в България, които съществено променят организацията на езическите родствени отношения. Домашните извори, които документират този първоначален и сложен процес в новопокръстеното общество, са *Законът за съдене на хората* (ЗСЛ) и *Славянската Еклога*¹. Известно е, че ЗСЛ не е познат в оригинал, а само чрез две късни редакции – кратка и обширна. По-стара е кратката редакция, чиито най-ранни преписи са от края на XIII в. Като се има предвид обаче езикът на ЗСЛ, повечето изследователи приемат, че това е старобългарски правен паметник, съставен в България в края на IX в. [Андреев, М. 1979, с. 40–41]. Той е приет след покръстването на българите, като в основата му са разпоредби от титул XVII на Византийската Еклога. Другият старобългарски правен паметник, Славянската Еклога, известна и с названието „Еклога на Лъва Исаврянина и Константина Копронима“, е преведена на старобългарски език най-вероятно

¹ При цитирането на сведения от ЗСЛ и Славянската Еклога ще се използват изследванията на С. С. Бобчев „Старобългарски правни паметници“. Ч. I [Бобчев, С. С. 1903] и на В. Ганев „Законъ соудный людѣмъ“ [Ганев, В. 1959].

по времето на българския владетел Симеон [Петрова, Г. 2001, с. 80]. От нея са запазени няколко преписа в руска редакция, като най-достъпен е този, включен в Печатната Кормчая от 1787 г. [Андреев, М. 1979, с. 42]. Според С. С. Бобчев византийската „Еклога на Льва Исаврянина и Константина Копронима“ е предпочетена като български законодателен сборник, защото изложените в нея разпореждания отговарят в най-голяма степен на обичайното славянско право, действащо сред славяните в границите на Византийската империя [Бобчев, С. С. 1903, с. 54–55]. Съпоставителният анализ на двата старобългарски паметника показва, че от една страна, те съдържат някои отклонения от общия си византийски оригинал – Еклогата, а от друга страна, включват и редица еднакви постановки, които поставят и въпроса кой от двата паметника е по-ранен [Симеонова, Л. 2009, с. 119]. В по-късните и различни Кормчии книги кратката редакция на ЗСЛ и Славянската Еклога винаги са поместени заедно, а юридическите им решения могат да се приемат (въпреки несигурността по отношение на времето, когато са създадени) и за основополагащи при формирането на българското родство по сватовство.

В настоящото изследване ще бъдат проследени само законовите постановки, които документират учредяването на сватовската институция. Към тях се отнасят главно разпоредбите, свързани с промяната в социалната форма на брака, която обуславя и въведената, различна от езическия период, организация на сватосаните роднини. Въпросите, които се отнасят до юридическите решения в областта на вътрешните брачни и семейни отношения (имуществени права, наследяване, развод), няма да се разглеждат, тъй като са подробно проучени в историческите изследвания [Симеонова, Л. 2009, с. 119; Георгиева, С. 2010, с. 3–22]. От етнологична гледна точка като основен метод на работа е избран структурно-функционалният анализ, който се основава на предварителната представа за сватовството като институция, в която всяка част и елемент изпълнява определена функция в изграждането на нейната структура [Радклиф-Браун, А. Р. 1997, с. 59–98]. Направеният анализ на сведенията в ЗСЛ и Славянската Еклога ще бъде подкрепен и от измененията, които техните разпореждания предизвикват в системата на обичайното право, като за целта ще се използват записаните етнографски сведения от XIX и началото на XX в.

Като родствена институция сватовството възниква в резултат на брачната връзка и основната му функция е насочена към регулирането на родствените отношения между брачните партньори и тези между сродените им роднини. В езическия период държавната власт в България не се намесва в брачната област и сватовските отношения се уреждат в зависимост от нормите на обичайното право. По това време бракът е отдавна утвърдена институция, като славяните са предимно моногамни², докато останалото население

² Още в европейската славистика от XIX в. мненията за славянската форма на брак се разделят. Една част от изследователите приема, че за тях е характерна полиги-

все още практикува полигинията [Левин, И. 1991, с. 91; Петрова, Г. 1992, с. 119; Георгиева, С. 2002, с. 209]. Сведения за нея се откриват в историческите извори от епохата, които сочат, че тя е разпространена главно под формата на двуженството [Петрова, Г. 1992, с. 120; Георгиева, С. 2002, с. 209]. След Покръстването обичайната полигиния вече подлежи на наказания, като е обявена за престъпно деяние. Още в „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите” (866 г.) е включен отговор (51.) на въпрос: дали е позволено човек да има едновременно две съпруги и, ако това не е позволено, как да се постъпи [ЛИБИ, Т. II, 1960, с. 99]? В ЗСЛ, в гл. XIII на кратката му редакция, буквално е записано, че който има две жени, трябва да изгони втората с децата, а мъжът да се бие. Пост 7 години [Ганев, В. 1959, с. 387]. В Славянската Еклога тази разпоредба повтаря Византийската Еклога, която не включва поста от 7 години, но ясно показва, че на прогонване подлежи втората (чуждата) съпруга, чийто брак се приема за нищожен [Бобчев, С. С. 1903, с. 139; Петрова, Г. 1992, с. 121–122].

В системата на езическото сватовство принудително прекратената полигиния е заменена от християнската моногамия, която се съдържа в брачната връзка между един мъж и една жена. Нейното узаконяване в ЗСЛ повлича и въвеждането на други правила, които първо ограничават съпругеските, т.е. интимните, отношения само в рамките на брака. Например наказва се прелюбодеянието на женен мъж с робиня и на неженен мъж с чужда робиня, както и всяко мъжко посегателство върху девица или годеница [гл. IV, V, VIII, IX, X, XI, Бобчев, С. С. 1903, с. 172–173]. Наложените наказания по светския закон са предимно физически и имуществени, докато по църковния – епитимии под формата на пост, присъствие на литургии и хранителни ограничения. По този начин бракът фактически е узаконен по църковния канон, който повелява, това, „което Бог съедини, човек да не разлъча, освен поради любодеяние“. Развод все пак се допуска, но причините за него са крайно ограничени [гл. XXXI-a, Бобчев, С. С. 1903, с. 175].

В Славянската Еклога подробно са изложени и задължителните условия за брак, чиито нарушения също се наказват или направо унищожават осъществения брак. Важно условие за брак е бъдещите съпрузи да са християни и да са достигнали необходимата брачна възраст – 15 навършени години за мъжа и 13 години за жената [зач. II, ст. 1; Бобчев, С. С. 1903, с. 121]. Вероятно по нормите на езическото обичайно право брачната възраст също е ниска, след като тя е

нията, а друга, че те са моногамни [Шпилевский, С. 1869, с. 16–17]. Тук се приема, че българските славяни са предимно моногамни, тъй като сведенията се отнасят за VII – IX в., т.е. за времето на Българската държава преди приемането на християнството [Щерионов, Щ. 2022, с. 15]. В съвременната етноложка литература е налице и твърдението, че за южните славяни се откриват сведения за бигамия дори и през XVIII в. [Гура, Ал. 2012, с. 24].

утвърдена по този начин и в старобългарските законови разпоредби. Етнографските извори от XIX в. показват, че според народните представи момчето и момичето са готови за брак около 15–16-годишната си възраст. Тази възраст бележи и долната граница, след която те могат да се женят [Христов, П. 1992, с. 5]. Само в западните български земи брачната възраст е по-различна, тъй като там браковете са между 12–14-годишни момчета и 20–25-годишни моми [Бассанович, И. 1891, с. 33; Маринов, Д. 1984, с. 385]. След 20-те години на XX в. вече не се наблюдават съществени различия в брачната възраст на българското население от цялото етнично землище. Както отбелязва Ст. Генчев, долната възрастова граница е еднаква за ергените и момите и след 16–17-ата година те могат да встъпват в брак [Генчев, С. 1985, с. 172].

Друго задължително условие за брак е родителското съгласие, което показва, че на практика родителите решават дали младите са готови за брак. В това отношение историческите и етнографските извори са категорични, че в повечето случаи те избират не само възрастта за брак, но правят и брачния избор на младите [Балджиев, В. 1892, с. 116; Алексиев, В. 1935, с. 20]. В старобългарските правни паметници родителското съгласие е посочено изрично, като в ЗСЛ се отхвърля дори възможността за евентуални разногласия между родители и деца, на които да се вярва [гл. XVIII], а в Славянската Еклога то е посочено до брачната възраст на мъжа и жената [зач. II, ст.1, Бобчев, С. С. 1903, с. 121].

Според обичайното право известна възможност за личен избор на младите се дава чрез двете езически форми на брак, известни като крадене (влачене) на момата и приставане на момата. След въвеждането на старобългарските брачни правила тези форми на брак вече подлежат на наказание. В ЗСЛ съвкуплението с жена в пусто място, където е невъзможно да ѝ се помогне, се наказва с продажба на мъжа, а имотът му се дава на девицата [гл. IX, Бобчев, С. С. 1903, с. 173]. В това отношение ЗСЛ се различава от Византийската Еклога [тит. XVII, ст. 30], според която се наказва всяко насилствено отнемане на девствеността, независимо от мястото, където е станало и то с отрязване на носа [Ганев, В. 1959, с. 350]. Колкото до приставането на момата, за него може да се съди по текста в гл. VIII от кратката редакция на ЗСЛ, където са предвидени конкретни наказания за похитителя, посегнал на девица без съгласието на нейните родители, а след помирението с тях отказва брак с нея [Бобчев, С. С. 1903, с. 173]. Подобна е правната норма, записана и в Славянската Еклога, която не включва поста от 7 години, но точно регламентира останалите имуществени и физически санкции за похитителя [зач. XVI, ст. 15, Бобчев, С. С. 1903, с. 138].

Според късните обичайно-правни норми на поведение краденето (влаченето) и приставането на момата също се осъждат в народна среда, въпреки че се практикуват през целия традиционен период докъм 20-те години на XX в. По традиция момата не смее да се завърне в бащиния си дом, защото рискува

повече никой да не я поиска за жена. Обикновено такива женитби се узаконяват и от Църквата, като в случая по-важно става съгласието на младите, заявено по време на венчавката.

В ЗСЛ и в Славянската Еклога са включени и редица други условия за брак, които се отнасят до въведените брачни забрани между различните категории сродени лица, като в някои от случаите те са повлияни от обичайното право, а в други – наложени от законодателната власт и първоначално съвсем непонятни за българите. Към тях първо се отнасят забраните за брак между кръвни роднини. Още в „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“ се споменава за такива забрани за брак, въпреки че сведенията за тях са твърде кратки. Те са включени в отг. 39, където е поставен въпросът за кръвното родство между родовете, с цел да се разбере как да си избират жените [ЛИБИ, Т. II, 1960, с. 90]. В случая явно става дума за патрилинейни родове, след като се пита за избора на жените. В посочения отговор конкретно се изброяват забраните за брак между баща и дъщеря, дядо и внучка, майка и син, баба и внук, както и тези за лица, които се свързват чрез кръстосана степен на родство, въпреки че за тях забраната не е толкова строга [ЛИБИ, Т. II, 1960, с. 90]. Както е видно, по тези сведения трудно могат да се определят съставът и големината на отделния патрилинеен род, за чиито членове е налице и забрана за брак, понеже всички изброени забрани сочат правила, които отдавна са утвърдени в езическите семейно-родствени отношения на славяните и българите [Алексиев, В. 1935, с. 95; Андреев, М. 1979, с. 88]. В случая по-съществена се оказва споменатата забрана за брак на лица с кръстосана степен на родство, която може да даде отговор на въпроса за функциониращата тогава езическа сватовска система, чрез която родовете си избират жени.

В една обичайна брачна система с кръстосана степен на родство винаги се отличават децата на брата и тези на сестрата, които по рождение принадлежат към различни патрилинейни родове и затова могат да се женят помежду си, осъществявайки т.нар. кроскузенен брак, т.е. брак между кръстосани братовчеди, които са роднини по бащина и по майчина съребрена линия. В езическата сватовска система този брак е следствие от еднолинейния характер на патрилинейната кръвнородствена институция, в която социалното организиране на кръвните роднини се извършва само по бащина (мъжка) права линия на родство. По този начин родените от брака деца се присъединяват единствено към бащината патрилинейна група (род), за чиито членове е задължителна и езическата екзогамия. Еднолинейният (патрилинеен) характер на кръвнородствената институция определя и отношението към майчиното родство, което се знае, но не се приема за пречка при брак. Като следствие децата на брата и тези на сестрата могат да се женят помежду си, понеже техният родов произход или родова принадлежност по рождение е различна и те не нарушават обичайните правила на родовата екзогамия. Ако се приеме наличието на този кроскузенен брак по време на езическата епоха в България, той показва, че в системата на

сватовската институция е налице и т.нар. директна брачна размяна на сестри и дъщери между бащиния и майчиния род, в която брачните партньори се отличават именно с кръстосана степен на родство помежду си. Явно през IX в., непосредствено преди покръстването на българите, тази брачна размяна все още се практикува, след като намира отражение и в историческите извори от епохата. В системата на езическите сватовски отношения тя може да се приеме и като основателна причина за практикуването на полигинията, понеже нейната крайна цел е постигането на реципрочния (взаимен или еднакъв) резултат и за двете патрилинейни групи, които разменят помежду си сестри и дъщери.

Като доказателство може да се посочи и онази разпоредба в ЗСЛ, в която кратко се отбелязва, че тези, които извършат брак при кръвосмесителство, трябва да се разлъчат [гл. XII, **Бобчев, С. С.** 1903, с. 173]. С тази разпоредба старобългарският закон се различава от Византийската Еклога, а това означава, че той е съобразен именно с нормите на обичайното езическо право. Според някои изследователи – главно юристи и историци, влиянието на обичайното право в тази област и най-вече лекото наказание за провинилите се лица може да се приеме за достоверно свидетелство, че сватовството не се зачита по нормите на езическото обичайно право, от което следва, че като родствена институция то се налага от държавното право [**Балджиев, В.** 1891, с. 195; **Бобчев, С. С.** 1927, с. 329–331; **Андреев М., Ангелов, Д.** 1972, с. 210–211; **Петрова, Г.** 1992, с. 93; **Георгиева, С.** 2002, с. 214]. Като безспорни се посочват именно съществуващите езически бракове между близки кръвни роднини [**Алексиев, В.** 1935, с. 18; **Андреев М., Ангелов, Д.** 1972, с. 210, 246; **Петрова, Г.** 1992, с. 86; **Георгиева, С.** 2002, с. 215], както и фактът, че в ЗСЛ сватовството не се споменава, защото е непознато за езическото обичайно право [**Петрова, Г.** 1992, с. 93].

От етнологична гледна точка обаче тези твърдения не се подкрепят, тъй като по нормите на езическото обичайно право кроскузенната форма на брак не се приема за нарушение на кръвното родство. В условията на древното родово общество тя е широко разпространена по целия свят и е присъща за културата на много народи [**Золотарев, А.** 1940, с. 144–169; **Lévi-Strauss, Cl.** 1983³; **Fox, R.** 1979]. Очевидно тя е характерна и за българското общество до покръстването, като е съобразена както с различния патрилинеен произход на брачните партньори, независимо че те са деца на брат и на сестра, така и със забраната за брак в границите на техните родове. По всяка вероятност това обичайно (езическо) разбиране за кръвното родство е причина и за предвиденото леко наказание на встъпилите в такъв брак, които трябва само да се разлъчат [гл. XII, **Бобчев, С. С.** 1903, с. 173].

От друга страна, езиковедите, които изучават славянската роднинска терминология, убедено твърдят, че в системата на кроскузенния брак разгра-

³ Изследването на Клод Леви-Строс е публикувано още през 1949 г., но тук се цитира по издание от 1983 г.

ничението на кръвното родство и сватовството даже е излишно, тъй като едно и също лице едновременно се явява роднина по кръв и по сватовство [**Исаченко**, А. 1953, с. 72; **Трубачев**, О. Н. 1959, с. 93]. Например две сестри могат да бъдат две етърви, майчиният брат и бащината сестра – свекър и свекърва за жената или тъст и тъща за мъжа. По всяка вероятност затова сватовството не се отбелязва в ЗСЛ, след като забраните за брак вече се отнасят за всички кръвни роднини от бащина и майчина страна, т.е. и за тези от езическото сватовство.

В ЗСЛ (в кратката му редакция) въведеното узаконяване на майчиното кръвно родство първо е подкрепено от библейското сказание за произхода на мъжа и жената, според което Бог създал жената от реброто на мъжа, за се узакони неразлъчната им връзка като едно цяло или като една плът с две лица [гл. XXXI-а, **Бобчев**, С. С. 1903, с. 175]. Затова майчиното родство трябва да се почита наравно с бащиното кръвно родство, а това означава, че вече е невъзможно и езическото практикуване на директната брачна размяна на родните сестри и дъщери между бащиния и майчиния род. В Славянската Еклога изрично се посочват братя със сестрите и техните чеда, наричани братовчеди и родените от тях [зач. II, ст. 2, **Бобчев**, С. С. 1903, с. 121; **Ганев**, В. 1959, с. 294], между които браковете вече са забранени. Вероятно затова е толкова важно да се пита още папа Николай I как да си избират жените отделните родове, след като вече е невъзможно да разменят помежду си сестри и дъщери.

В българската традиционна култура от XIX в., макар и в твърде трансформиран вид, също се откриват някои съхранени елементи, които потвърждават както описаната по-горе директна брачна размяна на сестри и дъщери, така и функционирането на езическото сватовство. В обичайната родствена система това е обредната и временна институция на старисватството, действаща само по време на сватбата. Нейните езически корени се долавят в избора на обредните ѝ лица, като в западнобългарската сватба това е старойкята и неговата жена (старойкиницата).

В езическата сватба, в която младоженецът и младоженката са кроскузени, т.е. кръстосани братовчеди, стари сватове са всъщност техните бащи, които са осъществили помежду си брачната размяна на родните си сестри. Затова и двамата са носители на роднинското название *вуйчо*, като бащата на младоженеца е вуйчо (майчин брат) на младоженката, а бащата на младоженката – вуйчо (майчин брат) на младоженеца. Според Ст. Генчев след покръстването като прототип на кръстника/кум се утвърждава вуйчото на младоженеца [**Генчев**, С. 1996, с. 341–342], докато ролята на неговия баща като стари сват (вуйчо на младоженката) се долавя именно в обредните функции на старойкята [**Иванова**, М. 2021, с. 204]. В късната традиционна сватба тяхната първоначална (езическа) връзка като стари сватове отдавна е забравена, но по аналогия те продължават да заемат еднакво място като кум и старойкя в някои от сватбените обичаи и обреди. Например, за старойкя обикновено се избира вуйчото на младоженеца (като носител на роднинското название), докато ролята му на

главен разпоредител в сватбата напомня за тази на бащата на младоженеца. Старият сват или старойкята дели първото място с кума, особено в обредите до венчаването на младоженците [Маринов, Д. 1984, с. 423–424; Генчев, Ст. 1985, с. 177]. Според Д. Маринов той стои на първо място и по време на венчаването, като свещениците не само че не го пъдят, но и без него не венчават [Маринов, Д. 1984, с. 457]. В Монтанско старойкята е дори по-важен от кума, въпреки че неговата власт трае само по време на сватбата [Иванова, Р. 1984, с. 172]. В Северозападна България начело на сватбената трапеза е кумът, старойкята или бащата на младоженеца. Обикновено старойкята седи от лявата страна на кума, а понякога е налице и равенството между него и кума [Генчев, С. 1985, с. 188; Маркова, М. 2006, с. 276].

Етнографски сведения за обредното участие на стария сват в сватбата са записани и от други краища на българското етнично землище, въпреки че там ролята му не е толкова изявена и съхранена [Иванова, Р. 1984, с. 171]. Сред населението от Родопите се помни обаче, че преди началото на XX в. старият сват е най-почетното обредно лице след кума в сватбата, а в Пловдивско като стари сватове се обозначават родителите на кума [Цанева, Е. 1994, с. 162; Дражева, Р. 1986, с. 220]. В роднинската терминология е съхранена и употребата на термините *старейко* (Югозападна България), *старойко* (Плевенско, Софийско), *старойкьо* (Монтанско), *староик* (Белослатинско) и *старейковица* (Кюстендилско), *старековица* (Благоевградско), с чиято помощ се обозначават свекърът и свекървата, т.е. родителите на младоженеца, а с термина *старейковци* (Кюстендилско) – родителите и от двете страни на брачната двойка [Китанова, М. 2009, с. 297].

След покръстването на българите, като следствие от узаконяването на майчиното родство, в системата на сватовството вместо езическата брачна размяна започва да се изгражда т. нар. индиректна брачна размяна на патрилинейните роднини жени, при която след като една патрилинейна група даде или получи жена от друга, двете групи се сродяват и повече не могат да разменят помежду си жени. За нея съдим по останалите брачни забрани, включени в Славянската Еклога, които очертават първоначалните ѝ екзогамни граници: това са забранените бракове между тъст⁴ и снаха, заварен син с мащеха, брат да речем с братова жена, баща и син с майка и дъщеря, както и двама братя с две сестри [зач. II, ст. 2, Бобчев, С. С. 1903, с. 121]. Изброените забрани показват, че първоначално браковете са забранени само между роднини по сватовство до IV степен на родство [Петрова, Г. 1992, с. 88]. Според църковното броене сватовските степени между две лица се изчисляват както при кръвното родство: всяко раждане се брои за една степен, като мъжът и жената, т.е. съпрузите, също се броят за едно раждане или за една степен, понеже са едно цяло или една плът [Балджиев, В. 1891, с. 196–198]. Конкретната сватовска

⁴ В Славянската Еклога вместо свекър е посочен терминът тъст [Бобчев, С. С. 1903, с. 121].

степен между две лица се получава, като се преброят всички степени от мъжка и женска страна, или като се съберат отделните степени от мъжка и от женска страна. Например, между братя на мъжа и сестрата на жената има четири степени на родство, понеже толкова са ражданията между тях, а това означава, че двама братя вече не могат да водят две сестри, както брат и сестра да водят сестра и брат. Към забраните за брак между роднините по сватовство до IV степен се отнасят и тези между девер и снаха, които са във II степен на родство, баща и син с дъщеря и майка, които също се намират във II степен на родство, или между заварен син и мащеха, които са в I степен на родство. С други думи казано, първите забрани за брак между роднините по сватовство се отнасят именно за поколението на брачните партньори, за техните братя и сестри, или за синовете и дъщерите и поколението на родителите, които вече са сродени и други първи или повторни бракове между тях не са разрешени.

Според Славянската Еклога сватовството се зачита дори и в случаите, когато е извършен само църковният годеж, т. е. обручението, въпреки че то не е задължително условие за осъществяването на брака. Още при обручението е поставено условието бъдещите съпрузи да са християни, да са в първа възраст от седем години и нагоре, да е постигнато съгласие както между тях, така и между техните родители [Слав. Еклога, зач. I, ст. 1, **Бобчев, С. С.** 1903, с. 120]. От друга страна, тъй като обручението се приема за подготвителен етап в осъществяването на брака, разтрогването му поражда и юридически последствия, като виновната страна, която дава годежните дарове, трябва да ги изгуби, а при положение, че това е момината страна – да върне в двоен размер онези дарове, които е получила [зач. I, ст. 1, **Бобчев, С. С.** 1903, с. 120]. Ако годежът се проточи повече от две години, момата може да встъпи в брак с друг мъж, като задържи годежните дарове от първия годеник [зач. I, ст. 3, **Бобчев, С. С.** 1903, с. 120–121].

Записаните етнографски сведения от XIX в. показват, че по нормите на обичайното право направеният годеж също трудно се разваля. Интересно е обаче, че в традиционната народна култура годежите са два – малък и голям годеж. *Малкият годеж* е предсватбен обичай, който се прави няколко дни след сватуването. В Северозападна България той е известен като *прихващане на бъклица*, *предаване на бъклица* или *мена*, в Софийско – *запив* или *пиянлък*, в Ловешко – *първи годеж*, *пиене*, в Пловдивско – *запив*, *запиване*, *сговор*, *одумване*, *малък главеш*, в Разградско (при капанците) – *малка ракия*, понеже основният обреден момент се съдържа в действията около предаването на донесената бъклица на моминия баща като знак за осъществяването на годежа и в договарянето по заплащането на *прида* от момковия баща. В системата на сватовските отношения придът представлява бащиното право над момата, което момковият баща трябва да откупи, като заплати на моминия баща. След малкия годеж момъкът и момата са вече *годеници*, но само наполовина. Те все още имат време да развалят годежа, въпреки че това се случва изключително

рядко. Макар и като хипотеза, която се нуждае от самостоятелно изследване, може да се допусне, че малкият годеж вероятно е наследен от езическата епоха, като се има предвид, че според нормите на обичайното право евентуалното му разтрогване е възможно, при това без да повлича след себе си определени последствия и за двете страни. Историческите извори също сочат, че до въвеждането на екложното право разтрогването на годежа не поражда никакви имуществени или други санкции както във Византия, така и в България [Симонова, Л. 2009, с. 119–120].

Предсватбеният обичай, който юридически задължава и двете страни и след който те носят отговорност за осъществяването на брака, е *големият годеж*. Обикновено той се прави няколко дни след малкия годеж, с много повече участници, с голяма гласност и шумно (с музика). По традиция всички разходи около него се поемат от момковата страна, защото се очаква само тя да получи мома, т.е. жена. В Северозападна България бащата на момъка предварително изпраща в моминия дом гозбите, хляба, ракията, виното, паниците, лъжиците, дървата за огъня и всичко останало, което е необходимо за трапезата. В Софийско той приготвя печено прасе или агне, което заедно с хляба и останалите гозби и напитки също се откарва предварително в бащиния дом на момата. Храната се приготвя от момкова страна и в Ловешко. Тук по-специално значение има нейното отнасяне в дома на момата от *залогнята*⁵ (обредно лице в сватбата). Преди да внесе печеното прасе или овена въщи, той обикаля с него задължително къщата на момата, а вътре го разкъсва и дава на всеки по парче. Главата на животното се запазва и вечерта на годежа се предава на моминия баща [Николова, В. 1999, с. 376]. В Пирин и особено в Родопите е характерно киченето на овен или коч, който тържествено се отвежда в бащиния дом на момата, за да го заколят за големия годеж. В Странджа, в Разградско, пък и на други места обредната храна също се приготвя от момковата страна. Там обаче тя не се носи предварително, а вечерта, когато момковите роднини тръгнат за големия годеж. Иначе в обредната практика не се наблюдават съществени различия в сравнение с тази на малкия годеж, като се изключат основните обредни действия около размяната на големия нишан (или мена) и уреждането на всички останали договорни отношения около сватбата [Генчев, С. 1985, с. 179].

По традиция обичаят, който окончателно санкционира брака, е *същинската сватба*, а по църковния канон – венчавката. Във Византия венчавката става задължителен църковен обред за всички граждани през IX в., а за българите едва през XI в. – по време на византийското владичество, като сигурни

⁵ В традиционната източнобългарска сватба заложник най-често става зетят на младоженеца – съпруг на по-голямата му омъжена сестра, чийто син пък е девер (шафер – б.м. М.И.) в сватбата. Неговият избор има отношение към въведената индиректна брачна размяна на патрилинейните роднини жени и разграничението на двоеродното и троеродното сватовство. Тук обаче това разграничение няма да се разглежда, тъй като е включено в други старобългарски паметници.

сведения за църковното ѝ значение в народна среда има едва след 1393 г. [**Балджиев, В.** 1892, с. 152; **Бобчев, С. С.** 1923, с. 44]. По всяка вероятност първоначалното църковно благославяне на брака включва само обикновена молитва, извършена от свещеник [**Алексиев, В.** 1935, с. 69–70]. Като основание за това твърдение може да се посочи и фактът, че в традиционната народна сватба венчавката няма постоянно място като задължителен обред дори и през XIX в. Тя може да стане преди сватбата, по време на самата сватба, или след нея, а понякога едновременно може да се венчава и кръщава. На отделни места (Македония, Северозападна България) се прави само т.нар. обичайно-правна венчавка в дома на младоженката или на младоженеца, която се извършва от кума и тъста/свекъра в сватбата [**Арnaudов, М.** 1931, с. 24; **Генчев, С.** 1987, с. 87].

В заключение може да се подчертае, че въпреки неизбежните промени, които настъпват в учредяването на сватовската институция след покръстването, тя успява да съхрани основната си функция в българската родствена система, свързана с регулирането на брачните отношения между съпрузите и тези между сродените им роднини. Според печатната Кормчия забраните за брак между роднини по сватовство са вече до VI–VII степен на родство, като значение има и разграничението на т. нар. сватовство от две роди (двоеродно) и сватовство от три роди (троеродно) [**Бобчев, С.** 1927, с. 330–332; **Алексиев, В.** 1935, с. 111–112]. Двоеродно е сватовството, когато в резултат на брачната връзка между един мъж и една жена се сродяват и техните кръвни роднини. Църковните разпоредби забраняват именно браковете между двоеродни роднини по сватовство до VII степен на родство [**Бобчев, С.** 1927, с. 331–332]. А троеродно е сватовството, когато в резултат на брачната връзка между мъжа и жената се сродяват не само техни кръвни роднини, но и членове на други, трети родове [**Бобчев, С.** 1927, с. 331–332]. Забраната за брак между троеродни роднини по сватовство е до IV степен на родство [**Бобчев, С.** 1927, с. 332]. Трудно е да се прецени, доколко в народната култура се прави разлика между двоеродното и троеродното сватовство, тъй като сродените лица най-често се делят на роднини от мъжка страна и такива от женска страна. Двете групи от роднини съставят и обичайната структура на сватовската институция, като по този начин отново се подчертава, че в основата на сродяването е конкретната брачна връзка между мъжа и жената. Късните етнографски сведения от XIX в. само отбелязват, че по нормите на обичайното право сватовството се пази както кръвното родство. Веднъж установено, то не се нарушава, особено от членовете на семействата, които пряко са въввлечени в него.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Алексиев, В. 1935 – Владислав Алексиев. Към въпроса за правната природа на брака по старото ни право. – *ГСУ, ЮФ*, т. XXX, кн. 4, 1935, 17–143. [Vladislav Aleksiev. Kam voprosta za pravната priroda na braka po staroto ni pravo. – *GSU, YUF*, t. XXX, kn. 4, 1935, 17–143].

Андреев, М. 1979 – Михаил Андреев. Българското обичайно право. София: Наука и изкуство, 1979. [Mikhail Andreev. Balgarskoto obichayno pravo. Sofia: Nauka i izkustvo, 1979].

Андреев, М., Ангелов, Д. 1972 – Михаил Андреев, Димитър Ангелов. История на българската феодална държава и право. София: Наука и изкуство, 1972. [Mikhail Andreev, Dimitar Angelov. Istoria na balgarskata feodalna darzhava i pravo. Sofia: Nauka i izkustvo, 1972].

Арнаудов, М. 1931 – Михаил Арнаудов. Българските сватбени обреди. Етноложки и фолклорни студии. Ч. I. Преглед на обичаите у народа. – *ГСУ*, т. XXVII, 3, 1931, 1–148. [Mikhail Arnaudov. Bŭlgarskite svatbeni obredi. Etnolozhki i folklorni studii. Ch. I. Pregled na obichaite u naroda. – *GSU*, t. XXVII, 3, 1931, 1–148].

Балджиев, В. Т. 1891 – Васил Балджиев. Студия върху нашето персонално съпружествено право. – *СбНУНК*, кн. V, 1891, 186–203. [Vasil Baldzhiev. Studia varkhu nasheto personalno sŭpruzhestvenno pravo. – *SbNUNK*, kn. V, 1891, 186–203].

Балджиев, В. Т. 1892 – Васил Балджиев. Студия върху нашето персонално съпружествено право. – *СбНУНК*, кн. VII, 1892, 11–158. [Vasil Baldzhiev. Studiya varkhu nasheto personalno sapruzhestvenno pravo. – *SbNUNK*, kn. VII, 1892, 11–158].

Бассанович, И. 1891 – Иван Бассанович. Ломският окръг. – *СбНУНК*, кн. V, 1891, 3–185. [Ivan Bassanovich. Lomskiyat okrag. – *SbNUNK*, kn. V, 1891, 3–185].

Бобчев, С. С. 1903 – Стефан Савов Бобчев. Старобългарски правни паметници. Ч. I. София: печатница „С. М. Бъзайтов“, 1903. [Stefan Savov Bobchev. Starobalgarski pravni pametnitsi. Ch. I. Sofia: pechatnitsa „S. M. Bazaytov“, 1903].

Бобчев, С. С. 1923 – Стефан Савов Бобчев. Народното брачно право в юридическите ни пословици. – *ГСУ*, *ЮФ*, XVIII, 1923, 1–83. [Stefan Savov Bobchev. Narodnoto brachno pravo v yuridicheskite ni poslovitsi. – *GSU*, *YUF*, XVIII, 1923, 1–83].

Бобчев, С. С. 1927 – Стефан Савов Бобчев. Черковно право. София, 1927. [Stefan Savov Bobchev. Cherkovno pravo. Sofia, 1927].

Ганев, В. 1959 – Венелин Ганев „Законъ соудный людъмъ“. София: Изд. на БАН, 1959. [Venelin Ganev. Zakon soudnii ludm. Sofia: Izd. na BAN, 1959].

Генчев, С. 1985 – Стоян Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: Етнография на България. Т. III. София: Изд. на БАН, 1985, 159–214. [Stoyan Genchev. Semeĭni obichai i obredi. – V: Etnografia na Bulgaria. T. III. Sofia: Izd. na BAN, 1985, 159–214].

Генчев, С. 1987 – Стоян Генчев. Сватбата. София: Септември, 1987. [Stoyan Genchev. Svatbata. Sofia: Septemvri, 1987].

Генчев, С. 1993 – Стоян Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: *Софийски край*. София: Изд. на БАН, 196–233. [Stoyan Genchev. Semeĭni obichai i obredi. – V: *Softyski kray*. Sofia: Izd. na BAN, 196–233].

Генчев, С. 1996 – Стоян Генчев. Очерци по българска етнография. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1996. [Stoyan Genchev. Ochertsı po bdlgarska etnografia. Veliko Tŭrnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodii“, 1996].

Георгиева, С. 2002 – Сашка Георгиева. Междуполовите отношения в брачното и бракоразводното право, действало в средновековна България. – *Историческо бъдеще*, 2002, кн. 1–2, 208–229. [Sashka Georgieva. Mezhdupolovite otnosheniya v brachnoto i brakorazvodnoto pravo, deystvalo v srednovekovna Balgaria. – *Istorichesko badeshte*, 2002, kn. 1–2, 208–229].

Георгиева, С. 2010 – Сашка Георгиева. Реалното приложение на имуществените права на жените в средновековна България. – *Исторически преглед*, год. LXVI, 2010, кн. 1–2, 3–22. [Sashka Georgieva. Realnoto prilozhenie na imushtestvenite prava na zhenite v srednovekovna Balgaria. – *Istoricheski pregled*, god. LXVI, 2010, kn. 1–2, 3–22].

Гура, А. В. 2012 – Александр Викторович Гура. Брак и свадба в славянской народной культуре. Москва: Индрик, 2012. [Aleksandr Victorovich Gura. Brak i svadba v slavyanskoj narodnoj kulture. Moskva: Indrik, 2012].

Даскалова, Н. 1996 – Невена Даскалова. Сватбени обичаи и обреди. – В: *Странджа*. София: „Проф. М. Дринов“, 270–292. [Nevena Daskalova. Svatbeni obichai i obredi. – V: *Strandzha*. Sofia: Prof. “M. Drinov”, 270–292].

Дражева, Р. 1986 – Райна Дражева. Семейни обичаи и обреди. – В: *Пловдивски край*. София: Изд. на БАН, 1986, 211–243. [Raïna Drazheva. Semeïni obichai i obredi. – V: *Plovdivski kraïy*. Sofia: Izd. na BAN, 1986, 211–243].

Золотарев, А. М. 1940 – Александр Михайлович Золотарев. К истории ранних форм группового брака. – *Ученые записки исторического факультета Московского областного педагогического института*. Т. II. Москва, 1940, 144–169. [Aleksandr Mikhajlovich Zolotarev. K istorii rannikh form gruppovogo braka. – *Uchennie zapiski istoricheskogo fakulteta Moskovskogo oblastnogo pedagogicheskogo instituta*. Т. II. Moskva, 1940, 144–169].

Золотарев, А. М. 1999 – Александър Михайлович Золотарев. Произход на дуалната организация. – В: *ABC на етнологията*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1999, 196–221. [Aleksandar Mikhajlovich Zolotarev. Proizkhod na dualnata organizatsiya. – V: *ABC na etnologiyata*. Sofia: UI „Sv. Kliment Okhridski“, 1999, 196–221].

Иванова, М. 2021 – Мария Иванова. За прототипа на старойката в традиционната западнобългарска сватба. – В: В дирята на засята бразда. Юбилеен етнографски сборник в чест на доцент доктор Маргарита Василева. София: Проф. Марин Дринов, 2021, 199–210. [Maria Ivanova. Za prototipa na staroïkyata v traditsionnata zapadnobŭlgarska svatba. – V: V diryata na zasyata brazda. Yubileen etnografski sbornik v chest na dotsent doktor Margarita Vasileva. Sofia: Prof. Marin Drinov, 2021, 199–210].

Иванова Р. 1984 – Радост Иванова. Българската фолклорна сватба. София: Изд. на БАН, 1984. [Radost Ivanova. Bŭlgarskata folklorna svatba. Sofia: Izd. na BAN, 1984].

Исаченко, А. В. 1953 – Александр Васильевич Исаченко. Индоевропейская и славянская терминология родства в свете марксистского языкознания. – *Slavia*, гоџ. XXII, Praha, 1953, № 1, 43–80. [Aleksandr Vasilevich Isachenko. Indoyevropeyskaya i slavyanskaya terminologiya rodstva v svete marksistkogo yazykoznanïya. – *Slavia*, гоџ. XXII, Praha, 1953, № 1, 43–80].

Китанова, М. 2009 – Мария Китанова. Материалы к словарю болгарских терминов родства. – В: Категория родства в языке и культуре. Москва: Индрик, 2009, 279–302. [Mariya Kitanova. Materialy k slovaryu bolgarskikh terminov rodstva. – V: Kategoriya rodstva v yazyke i kulture. Moskva: Indrik, 2009, 279–302].

Левин, И. 1991 – Ив Левин. Секс и общество на православните славяни. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991. [Iv Levin. Seks i obshchestvo na pravoslavните slavyani. Sofia: UI „Sv. Kliment Okhridski“, 1991].

ЛИБИ, Т. II. 1960 – Латински извори за българската история. Т. II. София. Съст. и ред. Ив. Дуйчев, 65–125. [Latinski izvori za balgarskata istoria. Т. II. Sofia. Sast. i red. Iv. Duychev, 65–125].

Маринов, Д. 1984 – Димитър Маринов. Избрани произведения. Т. II. София: Наука и изкуство, 1984. [Dimitar Marinov. Izbrani proizvedenia. T. II. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984].

Маркова, М. 2006 – Мария Маркова. Старисватство, кумство и хранителен код. – В: *Етнографски етюди*. Сборник статии и студии по повод 70-годишнината на проф. дин Стоян Генчев (1936 – 1990). София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2006, 253–284. [Maria Markova. Starisvatstvo, kumstvo i hranitelen kod. – V: *Etnografski etyudi*. Sbornik statii i studii po povod 70-godishninata na prof. din Stoyan Genchev (1936 – 1990). Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2006, 253–284].

Николова, В. 1999 – Ваня Николова. Сватбени обичаи и обреди. – В: *Ловешки край*. София: Изд. на БАН, 1999, 370–404. [Vanya Nikolova. Svatbeni obichai i obredi. – V: *Loveshki kraiy*. Sofia: Izd. na BAN, 1999, 370–404].

Петрова, Г. 1992 – Гълъбина Петрова. Престъпленията в средновековна България. София: УИ „Климент Охридски“, 1992. [Galabina Petrova. Prestapleniyata v srednovekovna Balgaria. Sofia: UI „Kliment Okhridski“, 1992].

Петрова, Г. 2001 – Гълъбина Петрова. Български средновековни правни паметници. – В: *Научни трудове на ПУ „П. Хилендарски“*, кн. 7. Право. Т. II. Пловдив, 2001, 69–99. [Galabina Petrova. Balgarski srednovekovni pravni pametnitsi. – V: *Nauchni trudove na PU „P. Hilendarski“*, кн. 7. Pravo. T. II. Plovdiv, 2001, 69–99].

Радклиф-Браун, А. Р. 1997 – Алфред Реджиналд Радклиф-Браун. Структура и функция в примитивното общество. София: Лик, 1997. [Alfred Redzhinald Radklif-Braun. Struktura i funktsia v primitivното obshtestvo. Sofia: LiK, 1997].

Симеонова, Л. 2009 – Лиляна Симеонова. Правна защита на жените и децата в новопокръстеното българско общество (Закон за съдене на хората, Еклога). – В: *Щрихи към Балканското средновековие*. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев. София: Институт по балканистика. Парадигма, 2009, 117–126. [Lilyana Simeonova. Pravna zashtita na zhenite i detsata v novopokrastenoto balgarsko obshtestvo (Zakon za sadene na horata, Ekloga). – V: *Shtrikhi kam Balkanskoto srednovekovie*. Izsledvania v pamet na prof. Nikolaï Kochev. Sofia: Institut po balkanistika. Paradigma, 2009, 117–126].

Трубачев, О. Н. 1959 – Олег Николаевич Трубачев. История славянских терминов родства. Москва, 1959. [Oleg Nicolaevich Trubachev. Istoria slavyanskikh terminov rodstva. Moskva, 1959].

Христов, П. 1992 – Петко Христов. Снахачеството у българите. – *Българска етнография*, кн. 3, 1992, 3–15. [Petko Khristov. Snahachestvoto u balgarite. – *Balgarska etnografia*, кн. 3, 1992, 3–15].

Христова, Н. 2009 – Надежда Христова. Което Бог е съчетал, човек да не разлъчва. Бракът в църковното право на България и католическа Европа (XII – XIV век). В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2009. [Nadezhda Hristova. Koeto Bog e sŭchetal, chovek da ne razlachva. Brakat v tsarkovното pravo na Balgaria i katolicheska Evropa (XII – XIV vek). V. Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodii”, 2009].

Щерионов, Щ. 2022 – Щелиян Щерионов. Демография на България през Средновековието. – *Епохи*, т. XXX, 2022, 1, 9–33. [Shcheliyan Shcherionov. Demografia na Bulgaria prez Srednovekoviyeto. – *Epohi*, t. XXX, 2022, 1, 9–33].

Шпилевский, С. 1866 – Сергей Шпилевский. Союз родственной защиты у древних германцев и славян. Казань, 1866. [Sergey Shpilevskiy. Soyuz rodstvennoy zashchity u drevnikh germantsev i slavyan. Kazan, 1866].

Fox, R. 1979 – Robin Fox. *Sistemas de parentesco y matrimonio*. Madrid: Alianza Editorial, 1979.

Lévi-Strauss, Cl. 1983 – Claude Lévi-Strauss. *Las estructuras elementales del parentesco*. México: Paidós, 1983.

Съкращения/ Abbreviations

БАН – Българска академия на науките

ГСУ – Годишник на Софийския университет

ЗСЛ – Закон за съдене на хората

ЛИБИ – Латински извори за българската история

СбНУНК – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина

ЮФ – Юридически факултет.